

ИНОВАТИВНИ ПРИСТУП ЛЕКТИРИ НА ПРИМЕРИМА СРПСКЕ И МАКЕДОНСКЕ АУТОРСКЕ БАЈКЕ – КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА

Сажетак: У оквиру изучавања матерњег језика и књижевности, лектира заузима једно од примарних места. Преко лектире се стиче навика за читање, али се и учи култура говорног и писменог изражавања. Код ученика у млађим разредима основне школе, изучавање лектире је улазак у саму књижевност, јер се преко репрезентативног избора дела из домаће и светске књижевности ученици суочавају са непрегледном панорамом различитих тематско-мотивских светова и широким дијапазоном изразно-стилских поступака писаца, али и критичара и књижевних истраживача.

Бајка је један од најстаријих, најмасовнијих и најспецифичнијих књижевних жанрова, неизоставна је и јако битна у одвијању процеса активног, савременог васпитања и образовања. Преко бајке се увек може изрећи и постићи чак и оно што не може другим речима и методама. А на том плану српска и македонска ауторска бајка имају се чиме и похвалити. Српска ауторска бајка је преко својих најпознатијих представника достигла саме врхове не само на балканским и европским, већ и на светским просторима, док је македонска ауторска бајка у уџбеницима и лектирним издањима заступљена равноправно са осталим књижевним жанровима и налази се у фази обнове и експанзије.

У светом тројству: не класична школа, савремена настава и квалитетан наставник, посебно место заузимају ауторска бајка и активни ученици. У интенцији за школу без слабих ученика и наставу у којој ученик мисли, и преко овог нашег скромног истраживачког рада, желимо да укажемо на важност замене предавања екс-катедре и допринесемо томе да се књиге и лектире са радошћу и самоиницијативно читају, а да позитивни ликови и чаробна атмосфера из бајки постану стварни део наше динамичне и неизвесне реалности...

Кључне речи: лектира, бајка, школа, наставник, књиге.

Увод

Иновативни приступ обради лектире иманентан је савременом школству, које захтева не формални, већ суштински приступ приликом обраде школске (обавезне) и слободне (факултативне) лектире. На приме-

* feniksmk@hotmail.com

рима српске и македонске ауторске бајке, компаративном методом, не само што се може закључити да резултати обраде лектира нису сасвим задовољавајући, већ и да се нужно, и то што пре, морају предузети радикалнији кораци како би барем лектира могла измаћи све већем и опаснијем тренду нечитања.

Електронски медији већ одавно истискују штампане производе (књиге, часописе, новине итд), па смо, уместо Гутенбергове галаксије, данас сведоци владавине електронике, где уместо читалаца под лојаницом или петролејском лампом (што није била тако давна слика или пракса код нас) данас постоје читаоци који припадају тзв. компјутерској и интернет-генерацији.

Проблем читања или боље рећи нечитања повезан је и са најмлађом генерацијом у основним школама, јер је питање какве су навике они још у обданишту стекли за самостално читање или читање уз помоћ родитеља, васпитача или наставника. Чињеница је да се данас, нажалост, све мање чита и да је криза читања захватила цео свет, што се може тумачити као доминација електронских медија (телевизије, интернета, биоскопа...), што је сасвим очекивано у ери електронике, компјутеризације и дигитализације, али није схватљиво и прихватљиво да се човечанство тако брзо и тако лако одриче својих традиционалних и племенитих вредности, међу којима је и конзумирање знања смештеног између корица.

Лектира је екстракт најбољих дела и аутора из ризнице домаће и светске књижевности, па слободно можемо рећи да је она камен-темељац у формирању младе личности, њених навика за читање, културе говора и уопште културе живљења. Зато сматрамо да у нове иновативне приступе лектури у настави од првог до четвртог разреда треба укључити ауторску бајку, јер се преко приче у бајковитом облику најлакше стиже до перцепције и рецепције (уочавања, схватања, разумевања и прихватања) многих васпитних и образовних садржаја.

Залажемо се за слободан, шири и факултативан избор лектире, где би поред окоснице од неколико обавезних књига за децу и младе, остала издања требало да буду по избору наставника, али и по избору самих ученика. Заправо, никада и ниједан избор не може бити непогрешив и свеобухватан, па у растезању његових уских граница и савлађивању механичких и херметичких, застарелих и превазиђених оквира и баријера видимо могућност да лектира буде траженија и прихваћенија.

Интернет странице препуне су огласа о препричаним књигама, царује копи-пејст систем, књиге се нуде и користе у скраћеном (инстант) облику, па најмлађи читаоци као да узимају прва књижевна сазнања супеном кашичицом, чији садржај испари још приликом школовања и ретко досеже до завршетка прве фазе животне матуре.

Због велике улоге и значаја наставника у образовно-васпитном процесу, ништа се не сме препуштати инерцији, механичком понављању, рутини, него се мора приступити активној улози у креирању, осмишљавању и реализацији обраде лектире, укључивши бајке и остале садржаје.

Српско и македонско стваралаштво су блиски, узајамно се преплићу и надопуњују, па би стога и овај рад требало не само да помогне у превазилажењу комуникационе кризе, већ и да иницира нове контакте, размену искустава, позитивних енергија, нових пројеката, па и научно-истраживачких радова.

Књижевност за децу релативно је млада уметност, па се и наука о овом виду књижевног стварања модификује према особености и жанровској разноврсности, тематској структури, стилу и језику, порукама, а нарочито према уметничкој вредности. Поменута чињеница имплицитно је одредила и циљ овог рада: утврђивање колико је данас могуће проучавати дело намењено деци и младима, на поставкама и већ утврђеним критеријумима науке о општој књижевности и на општим законитостима поезике.

Македонска ауторска бајка

Македонска ауторска бајка појавила се и развијала у дослуху са ауторском бајком најпре у окружењу, а онда и под утицајем светске, европске и балканске ауторске бајке. Њени главни представници су: Марко Цепенков, Славко Јаневски, Видое Подгорец, Светлана Христова Јоцић, Глигор Поповски, Славка Манева, Душко Наневски, Лиљана Белева, Велко Неделковски, Александар Прокопијев, Душко Кралевски, Христо Петрески и други.

Посебне карактеристике македонске ауторске бајке јесу њен веома широк дијапазон тема и мотива, садржаји обogaћени фолклорним елементима и богат и сочан архаични језик.

На стилском плану и плану израза, македонска ауторска бајка много се не разликује од народне бајке, а чак се може рећи да је она само осавременен њен облик, где долазе до изражаја инвенција и специфични начин приповедања самог аутора.

Ауторска бајка у Македонији јавља се повремено и спорадично (у одређеним цикличним, генерацијским периодима), па се не може рећи да је омасовљена и довољно заступљена и у уџбеницима и лектири.

Ипак, у македонској приповедачкој традицији, ауторска бајка заузима посебно место не само са својих квантитативних, већ и са квалитативних особина. Тако је она лако читљива и прихватљива, са необичним фантастичним и инспиративним исходиштима, великим и тешко предвидљивим превртима, што говори о свеукупном позитивном искуству и јако повољном утиску.

Неке од македонских ауторских бајки сигурно би заузеле високо вредносно место када би биле преведене и познате ширем аудиторијуму, а ту пре свега мислимо на невероватну бајку *Сиљан Рода* аутора Марка Цепенкова.

Ипак, сматрамо да су македонској ауторској бајци неопходни не само превођење и приопштавање изван њених локалних граница, већ и стваралачка, креативна, па и генерацијска обнова, јер у садашњој статус

кво ситуацији која влада на плану ауторске бајке у Републици Македонији – као да се ништа значајније не дешава у тој сфери, влада затишје (ваљда пред новим и значајнијим променама), летаргија и, рекли бисмо, бекство од фантастике, надреалности и историцизма, па се књижевни точак више креће кроз реалистична, савремена и већ утабана поља.

Само се понекад (инцидентно) појави нека нова ауторска бајка, јер се очигледно заборавља да је и садашњост преобразена прошлост и да нема будућности без традиције, без дубљег и темељитијег загледавања и сагледавања пређеног пута. А само писци који преферирају ауторску бајку са сигурношћу знају колико је она податљива за писање, јер омогућава и ширину у захвату и слободу у поступку. Њена свеобухватност, неисцрпност, привлачност, читљивост, па и провокативност и актуелност – све су то одличне предиспозиције и могућности које стоје пред будућим ствараоцима, истраживачима, па и новим читаоцима.

Након истицања особености стварања бајке као део лектире код европских, српских и македонских аутора може се начинити краћа компаративна анализа која ће садржати сличности, разлике, развојне процесе, прожимања, подударности и слично.

Факат је да је велики удео народне бајке претрпела ауторска бајка, као и да српска, македонска и остале јужнословенске бајке нису биле имуне на међународна преплитања и утицаје, јер су део не само европске, већ и светске књижевности. На срећу, оне су увек остајале аутономне, изражавајући притом менталитет и специфичне карактеристике поднебља коме припадају.

Бајка је имала своје преображаје, успоне и падове, али пошто духовних граница нема, српска и македонска ауторска бајка увек су биле у тесној узајамној повезаности, са веома сличним поетичким начелима, главном проблематиком, темама и мотивима, стилским и изражајним елементима...

Слободно се може рећи да је њихов пут био скоро идентичан, мада се српска бајка брже и свеобухватније развијала и изнедрила је већи број аутора, који су својим стваралаштвом превазишли државне границе и овенчали се интернационалном славом.

У ранијем периоду углавном су ослонац били фолклор, митови и легенде, а касније и актуелне и савремене теме. Аутори бајки бавили су се прошлостју, али и најсавременијим токовима живљења, образовања и васпитања. Њихове бајке су оригиналне, описују јунаке и аутентичне чудесне пределе, па слободно можемо рећи да се савремена бајка ни у једном тренутку није у потпуности могла одвојити од народне, већ да и даље повезује праисконско и савремено.

Наше бајке нису буквално трпеле утицаје, те су креативне способности већине писаца дошле до великог изражаја. Притом, уочавају се слични или исти мотиви, функције јунака, композиција описа или структура бајке, али сваки аутор у зависности од својих способности и времена у коме живи гради светове чудесности и ствара симболични језик бајке.

Млади читалац може препознати ликове и догађаје, сличне поступке јунака, описе драматичних сцена и путовања, као и симболичне, фигуративне и метафоричне поруке даровитих бајкописаца.

Лепота наших бајки вечита је и непролазна. Велики је и незамењив фолклорни материјал, а неисцрпни су машта и богатство мотива у бајкама. Велики број наших бајки данас је доступан деци и детињству и на другим континентима. Креација духа и стваралачке везе продубљују се и на европском и светском плану. Међусобни утицаји доприносе да бајка добије нове садржаје и тонове, да се осавремени и прати задовољење духа и знатижеље детета. Ипак, и поред доста сличних веровања и религије својствене словенској митологији, наше бајке чувају своју оригиналност, језик, изворност, менталитет, искуство, животну мудрост, стечену мишљу и радом.

Пут развоја бајке је дугачак, па и поред глобалних утицаја, наше бајке обилују посебним принципима и законима; аутори сведоче о аутономности свог стваралачког поступка, са досад неоткривеним и непознатим вредностима, моделима и техникама писања; са необичним визијама и аутентичним пројекцијама будућности. Бајке су ризнице ума и најбоље показују колико им та вишеслојност значења помаже у разоткривању животних загонетки.

У оквиру „регионалне компаративистике“, најбоље се могу уочити аналогije и везе, сродности и утицаји. Српска и македонска ауторска бајка временски и просторно су јако блиске. Њихове се традиције додирују, па чак можемо рећи и подударати. Посматрајући их заједно у једну једину синтагму, оне своја различита искуства хармонично усаглашавају у значењу са једним дубљим смислом, који има своју практичну референцијалност, повезану са светом у којем живимо.

Регионализам доноси ограниченост, несвојствену компаративизму, али у пракси постоји центрифугална усмереност субјеката према одређеним регионалним средиштима, који свој изражај и спокој увек налазе у обједињујућем јединству глобалне, а не само локалне целине.

Књижевност представља светски развојни процес међусобних деловања и утицаја, с нужним поштовањем према различитостима који се третирају кроз један прогресиван дијалог. Наше тадашње екс-југословенске републике, а данашње посебне земље, изучавале су и пратиле друге такозване нематичне литературе, па су се сасвим природно и спонтано укрштале културе, изједначавале вредности једног и другог, рецепције и литерарне комуникације, независно од припадности, језичког писма или утицаја између посебних аутора. Постојали су хомологија између литературе и друштвене реалности, контакти, интеракција и међусобни утицаји у култури, форме коегзистенције, узајамности и корелације суседних књижевности.

На балканским просторима постоји мултикултуралност и интеркултуралност, као активни суживот између различитих култура. То значи да постоји међусобна повезаност и каузалност и у књижевном појављива-

њу и деловању. Најновије тенденције говоре о интердисциплинарности и отворености према културолошком приступу и тумачењу. У јужнословенским оквирима преко различитих културних активности, пројеката, часописа, монографија и различитих институција наставља се процес разумевања и прихватања разлика, отворености и комуникативности литературе, мноштва националних и регионалних ознака, испреплетених и здружених у низ културолошких доприноса. Регионалне особености и њихови културолошки идентитети извор су богатства и потпоре различитостима у континуитету свеукупности. Књижевност се креће од националног ка глобалном, које у себе инкорпорира регионалне карактеристике.

Књижевност за децу на Балкану дуго је крчила пут до постизања праве аутентичности. Евидентан и несаломљив је био примат књижевности за одрасле у чијем оквиру се развијала и књижевност за децу, али у врло скромним размерама. У Србији се преводио већи број страних дела, за разлику од Македоније, где су аутори били везани за одређени географски простор, за конкретну националну културу, за прошлост народа, једном речју – за традицију. Књижевна дела углавном су била доступна само читаоцима у својим земљама; аутори су писали књиге за децу углавном поучног карактера, те се за такву литературу може рећи да је прикладна. Књижевност за децу знатно је заостајала у уметничком смислу у односу на књижевност за одрасле. Због историјских услова на западном Балкану, где су народи дуго били под влашћу различитих поробљивача, они нису могли да се развијају слободно у погледу културе. Тек на почетку 19. века доћи ће до буђења националне свести и остваривања националног идентитета и интегритета.

И књижевност за децу, као и књижевност за одрасле, има заједничку матрицу, а та матрица је народна књижевност. Народна лирска, а посебно епска песма, као и сви други видови усменог стваралаштва: успаванка, бајка, легенда итд, утицали су на развој свести како одраслих, тако и младих. Вековима су одрасли и млади живели с најразличитијим облицима народног стваралаштва. Код њих су облици народног стваралаштва (у том оквиру и бајка) код младих будили и потицали херојски дух, одважност, храброст, људско достојанство, бунтовност, истрајност и хуманост. Народна књижевност била је први буквар човечности који је младе уводио у живот.

Као што су се народна и ауторска књижевност додиривале и допуњавале, тако су и српске и македонске бајке, мада стваране независно и паралелно, увек биле у дослуху, интеракцији и корелацији. Пошто су оба поднебља веома блиска и слична – и теме и мотиви скоро су истоветни. Свакако, има великих сличности, али и разлика, подударности, али и специфичности, што говори да ниједна национална књижевност није идентична са другом.

И у српској и у македонској бајци теме и елементи бајке су слични: пустоловине главних ликова, авантуризам, маштовитост и сликовитост у описима предела, фантастика, динамика и драматика радње и сл. Са пуно моралисања и дидактизирања оне карактеристике које су заједничке књи-

жевности за децу и младе у свим земљама западног Балкана – то су обе-лежја ове књижевности и у Европи. Али, европски утицаји увек су били израженији и присутнији од наших – локалних и регионалних, који су се тешко пробијали и ишли у обрнутом смеру.

Ново и модерније поимање детета и света детињства – то је била основа да књижевност за децу и младе прерасте и буде уметност. И поред свих идентичности, постоје разлике у приступу одређеним темама, као последица специфичних друштвених, политичких и културних прилика у којима су живели и развијали се народи на простору западног Балкана.

Свака национална књижевност, а у тим оквирима и књижевност за децу и омладину, (из)борила се за аутономност, што значи и за своје посебно место и значење, пре свега у сопственој средини и регионалном окружењу. Књижевност намењена најмлађој и младој генерацији била је искључиво васпитно и образовно осмишљена, што говори о њеном неизоставном педагошком карактеру. Притом, поезија има примат у односу на остале књижевне жанрове, а теме и мотиви аутора су: дете, детињство, мајка, породица, природа, животиње, биљке, родољубље, социјални мотиви, игра, школа итд.

У каснијем периоду било је и романа са елементима бајке, а и у бајци било је дубљих залажења у психу детета – избором тема које су актуелне. Користећи поставке, сазнања и искуства педагогије и психологије, бајка је остајала лепршава, духовита, ведра и нагонила је младог читаоца да машта.

У двадесетом веку, српска и македонска бајка доживеле су ренесансу. Њу су писали и песници и приповедачи. Слично је било и у свету, где су је стварали писци (Сандберг, Сингер, Калвино, Турније), али и филозофи (Ескарпи, Колаковски) и други.

Регионални контекст у сагледавању књижевних вредности указује да свака од балканских књижевности појединачно плаћа данак глобалној књижевној продукцији, па је често на удару маркетиншких егзибиција и помодности, са једне стране, и неадекватног третмана и омаловажавања домаће књиге, са друге стране. По правилу, стране књиге често су прецењене, а домаће, скоро увек, потцењене.

Данашња читалачка публика, која с правом тражи ново и непознато, и поред интернета и електронских медија, још увек нема сталну, тачну и проверену информацију о актуелним књигама, савременим ауторима и значајним збивањима. У контексту проучавања националних балканских књижевности и култура, као и у контексту компаративних истраживања књижевности балканских региона, нису наглашени и непремостиви проблеми разумевања, већ потешкоће у редовној и узајамној комуникацији. Као да балкански народи живе и раде једни поред других, а не једни са другим, па су и проблеми и пропуштене могућности због тога више од евидентне.

На плану стварања слике о Другом у балканским књижевностима, значајно је присуство и велика улога народне и ауторске бајке. Македонска литература за децу и младе труди се да у корак прати савремена крета-

ња у књижевности. Она ослушкује пулс савремености борећи се за своје место у савременом динамичном живљењу. Пратећи струјања у књижевности, она је под позитивним утицајем развијеније српске књижевности за децу и омладину, као свог старијег брата, при чему се остварује и сарадња македонских и српских аутора, издавача и истраживача.

Последњих година, на македонском језику објављене су нове књиге истакнутих српских аутора за децу и младе: Гроздане Олујић, Тиодора Росића, Љубивоја Ршумовића, Радомира Андрића и других, док се у континуитету преобјављују лектирне књиге *Деца* Иве Андрића и *Магареће године* Бранка Ћопића.

Литература

1. Денић, С. (2010). Демистификација света у књижевности за децу. У: *Норма*. бр.1. Сомбор.
2. Денић, С. (2005). *Опште и лично (огледи о књижевности)*. Београд: Филип Вишњић.
3. Смиљковић, С. (2006). *Ауторска бајка*. Врање: Учитељски факултет.
4. Смиљковић, С., Милинковић, М. (2010). *Методика наставе српског језика и књижевности*. Учитељски факултет, Ужице – Учитељски факултет, Врање.
5. Смиљковић, С. (2009). Књига за децу – отворени систем знакова и значења. У: *Детињство*. бр. 3. Нови Сад.
6. Смиљковић, С., Јањић, М. (2008). Ново читање песама за децу Григора Прличева. У: *Детињство*. бр. 4. Нови Сад.
7. Смиљковић, С. (2001). Импулси европске ауторске бајке и њихово креативно коришћење у бајкама југословенских и српских писаца. У: *Детињство*. бр. 1-2. Нови Сад.
8. Смиљковић, С. (2011). *Васпитач и учитељ као иноватори у препознавању и развијању креативних особина деце*. Зборник са међународног научног скупа *Даровити у процесу глобализације*. бр. 16. Вршац.
9. Смиљковић, С. (2007). Креативност учитеља и ученика у тумачењу школске лектире. У: *Норма*. бр. 2-3. Сомбор.
10. Смиљковић, С. (2007). Фантастично-чудесне представе догађаја и ликова у бајкама Гроздане Олујић. У: *Детињство*. бр.1-2. Нови Сад.
11. Спасевски, М. (2007). *Литература за деца*. Скопје: Аутопринт.
12. Спасевски, М. (2008). *Воспитно-образовни (и методски) аспекти на културата на говорот*. Скопје: Аутопринт.
13. Спасевски, М. (2007). *Аналитички студии и опсервацији за литературата за деца*. Скопје: Студентски збор.
14. Стојановић, Б. (2009). *Савремени приступ народној књижевности у млађим разредима основне школе*. Врање: Учитељски факултет.

INNOVATIVE APPROACH TO LITERATURE ON EXAMPLES
OF SERBIAN AND MACEDONIAN AUTHORIAL FAIRY TALES –
COMPARATIVE ANALYSIS

Summary: *As far as the process of learning the native language and literature is concerned, books suggested as assignments of reading occupy an immensely important place. By reading these books, the student adopts the practice of reading in general, but also learns how to express himself/herself orally and in writing. To the youngest students of elementary schools, studying these books means entering the world of literature since through a given choice of literary works either from our own or foreign literature, they get introduced to plenty of themes and motives, a broad range of literary techniques that the writer uses, but also to critics and book analyzing.*

The fairy tale is one of the oldest, most widespread and most specific literary genres which is highly important in the process of modern education. It is always possible to depict and reach anything in fairy tales, even those things which could not be achieved by other words and methods. In this area, the Macedonian as well as the Serbian fairy tale deserve to be well esteemed. The Serbian fairy tale assigned to an authorship has reached its peaks owing to its most renowned representatives and not only in the Balkan and European regions, but also throughout the world. On the other hand, the Macedonian fairy tale is to be equally present in textbooks and reading list editions with other literary genres and goes through a phase of renewal and expansion.

In the Holy Trinity: unorthodox process of learning, modern teaching and a teacher with high qualities, the fairy tale assigned to an authorship and active students occupy a special place. The tendency through this small research of ours is to create schools without weak students, as well as to contribute to change of the old teaching methods. Moreover, we wish books to be read by students with pleasure and self-initiation and all the positive characters and magical atmosphere of the fairy tales to become a part of our dynamic and uncertain reality...

Key words: *lecture, fairy tale, school, teacher, books.*